

Arta psihopatologica

Irina Ionescu

Exista o legatura stransa intre actul de creatie sau personalitatea artistica si actul irational, izvorat din "neburnie" sau personalitatea nebunului. Pictori ca Dali sau Van Gogh au intruchipat genialul, cu un strop de nebunie, lucru ce a facut ca operele lor sa fascineze si sa socheze.

Inca din momentul in care art-terapia si tehnicile proiective de diagnostic au castigat tot mai mult teren, specialistii s-au intrebat, si pe buna dreptate, care este natura creativitatii patologice? Cu ce difera ea de cea pe care o regasim la indivizii normali?

Constantin Enachescu afirma in lucrarea sa destinata tocmai acestei tematici, "Arta si nebunia. Universul plastic al irationalului", ca principala caracteristica a creativitatii in cazul persoanelor cu tulburari psihice este "reproductivitatea". Astfel, bolnavul, nebunul, psihopatul, in cazul nostru, transpune in actul creator propriile conflicte si tensiuni intrapsihice cu o astringenta si incrancenare ce lipsesc unei persoane normale. Ei "reproduc", pe scena "publica" la care asista "criticii de arta", dramele si obsesiile.

In acest punct al discutiei, sunt necesare cateva lamuriri cu privire la functiile actului artistic, ale produsului artistic, functii ce converg cu cele ale programului general de art-terapie dar care se si diferentiaza.

Funcțiile actului și ale produsului artistic

Este important sa cunoastem aplicabilitatea si necesitatea exprimarii artistice a patologicului, intrucat in acest fel ne transformam din simplu spectatori la spectacolul nebuniei, in lianti intre normalitate si patologie.

Astfel, descoperim *functia catartica- terapeutica*, de descarcare a pulsioniilor, tendintelor, frustrarilor, continuturilor obsedante care invadeaza viata interioara a indiviului, parazitand-o, sufocand-o. *Functia diagnostica* este deja consacrata, pictura si

desenul fiind forme de expresie in cadrul testelor proiective. Tematica abordata si caracteristicile stilului artistic sunt indicatori pentru specificul tulburarii. Expresia artistica este un instrument extraordinar de sondare a sufletului uman, iar acest lucru ne conduce catre o alta *functie* importanta, anume *functia de comunicare intre lume si sine*. De multe ori cuvintele sunt insuficiente, functiile cognitive "lucreaza" in detrimentul individului, astfel incat suferinta lui ramane neexprimata, sufletul lui ramane o enigma de nepatruns pentru cei din jurul lui. Produsul artistic devoaleaza, dezvaluie, inlatura o parte din mister, pentru a face loc altor intrebari. Prin desen, pictura, modelaj, colaj, orice produs artistic, individul comunica lumii intregi despre sine. Faptul de a fi valorificat, validat ca individ, cu un scop in mica societate restrans din cadrul unui spital psihiatric, ofera persoanei un sens, chiar daca pe jumatate constientizat, pe jumatate lasat in obscuritate. O alta *functie importanta* este cea *functia predictiva*. S-a observat ca produsul artistic surprinde si capteaza fidel sinusoida traseului terapeutic, si implicit a bolii. Astfel, in functie de cat de destructurata este compozitia, putem face predictii cu privire la masura in care individul va reusi "sa isi focalizeze sinele" intr-un mod mai coerent, si cu priza la realitate.

In continuare vom intra in universul ambivalent si halucinant al interioritatii sufletesti psihopatie.

Figura 1: "Barbat atacat", barbat, 34 de ani, alcoolism cronic, personalitate psihopata, tendinte homosexuale

În această compoziție artistică, reacția de impresionare pe care o simțim este generată de socul cromatic născut din culorile tari, puternice, calde și cele reci, metalice. Tabloul are o mare încărcătură emoțională, agresivă, pulsională (prin simbolurile animale reprezentate). Bratul tumefiat, brazdat încă de rani proaspete, gura și ochii ce exprimă teroarea atacului (un strigat după ajutor sau doar un strigat de eliberare a durerii), gearele animalelor înfipte adânci în carnea încă moale, toate acestea indică un nivel crescut de agresivitate și o încărcătură afectivă negativă. Ceea ce surprinde, însă, este poziția bratului, pe care se sprijină pisica pentru a ataca victima mai bine. Este un brat întins, relaxat, ce oferă suport, și strânge în palma o floare. Antiteza dintre cele două brațe, reflectă perfect paradoxul "victimei care își invită agresorul". Un strop de adevăr este strecurat prin forța plastică și relevă una dintre naturile crimei psihopatice: seducția în prealabil a victimei.

Figura 2

Figura 3

Figura 2: Autoportret, barbat, 39 de ani, psihopatie

Figura 3: "Portret barbat", barbat 29 de ani, psihopatie impulsiva, potential agresiv crescut

In descrierea personalitatii psihopatie, se face referire deseori la capacitatea psihopatilor, sau sociopatilor, de a induce in eroare, de a fermeca prin carisma, sarm, nonsalanta. Asa cum am prezentat in prima parte a lucrarii, psihopatii pot fi persoane foarte bine instruite, cu o inteligenta superioara, integrati social si cu activitati intelectuale. Nu trebuie sa ne imaginam ca patologicul isi arata fata hidoasa inca de la primul contact cu el.

Am prezentat in paralel aceste doua desene, realizate de doi barbati, unul diagnosticat cu personalitate psihopata si celalalt cu psihopatie impulsiva. Gandindu-ne la analiza tranzactionala si la scenariul de viata pe care ni-l construim pe parcursul existentei noastre, si pe care il modificam in functie de etapa de varsta si de evolutie in care ne aflam, suntem pusi fata in fata cu ceea ce Eric Berne numeste "Tricoul cu dublu mesaj". Pe fata tricoului, este scris un cuvnt sau este aratata o imagine, iar pe spatele lui, este dat reversul sau, sau cum ii spune Berne cu simtul umorului, descoperim "poanta". Privind cele doua desene, ne dam seama ca avem de-a face cu acest "dublu mesaj" pe care psihopatul ni-l comunica.

In cazul nostru, pe fata tricoului avem "reprezentata" imaginea sociala a psihopatului, acest intelectual-tip, cu ochelari, care ne duce cu gandul la un profesor, un mentor, un functionar tipic, stereotip, pe care nu l-am putea incadra vreodata, poate, la categoria "oameni periculosi/straini de care sa ma tem". Rigiditatea expresiei faciale, puloverul pe gat, ca si cand ar sugruma afectele puternice si pornirile agresive (psihosomatica ne dezvaluie intr-un mod ingenios centrul de exprimare sau inabusire al emotiilor- gatul), ne indica, inasa, o persoana hipervigilenta sau hipercontrolata in exterior. Genul de om pe langa care trecem, fara sa il observam, sau din contra, care ne atrage cu alura verticala si serioasa, castigandu-ne increderea. Privirea indreapta inainte, opaca, penetranta, un zambet, un rictus ce brazdeaza in mod sarcastic chipul ne releva "secretul" celui care mimeaza cu sarm normalitatea. Ascuns in spatele ochelarilor ce ingreuneaza privirea lui in

ochi, tinut sub control de "haina" stransa, psihopatul iese in lume purtand de cele mai multe ori masca "normalitatii". W.H. Auden spune: "Evil is always unspectacular and alway human. And shares our bed...and eats at our table" (*Raul nu este spectaculos, ci foarte uman. Cu el impartim patul... si mancarea*). Iata, deci, ca reprezentarea grafica, picturala, artistica a imaginii psihopatului integrat, un sarlatan printre victime, ofera o ocazie de a "admira" coaja, invelisul, care ar putea parea chiar atragator. In cazul analizei produselor artistice ale persoanelor cu tulburari psihice, doua dimensiuni ne ofera informatii foarte importante, fapt ce transforma desenul sau pictura intr-un veritabil test proiectiv ale carui mesaje trebuie descifrate. Prima dimensiune o reprezinta cea formala, si se refera la caracteristici obiective ale formei grafice, artistice (linii, presiune, directii de trasare, impresia globala asupra tehnicii artistice). Masura in care un individ patologic este capabil sa "reproduca" artistic tematica psihologica in jurul careia graviteaza sfera patologica, intr-un mod structurat, coerent, ofera informatii cu privire la starea bolii. De asemenea urmarirea trasaueului expresiv-artistice in cadrul unui program de art-terapie poate dezvalui caracterul prognostic al acestei. Tematica abordata in cadrul operelor ne releva, bineinteles, sursa nucelului patologic, intrucat arta este cea mai inalta forma de sublimare, acceptata si validata social.

Compozitia cromatica ne ofera detalii cu privire la starea afectiva a persoanei si poate surprinde momentele de depresie, manie, agresivitate. Ce se observa la tabloul "Autoportret" este alegerea unei palete cromatice inchise, sterse, ca si cand persoana nu ar dori sa atraga atentia asupra sa. Ca si cand ar fi un camelon, ce reflecta si isi insuseste culorile, formele contextului in care se afla, reusind, astfel, sa se camufleze. Intreaga pictura da impresia unei banalitati normale, unei imagini stereotipe si, ca atare, periculoase prin modul subtil in care reuseste sa ne dezarmeze in fata asa zisului "cunoscut", determinandu-ne sa devenim vulnerabili. In lucrarea "Partea Diavolului", Denis de Rougemont face o afirmatie ce va deveni emblematica atat in scrierile filosofice cat si in transpuneri cinematografice ale tematicii diabolice: "Cea mai mare pacaleala pe care Diavolul i-o joaca omului este aceea de a-l convinge ca El, de fapt nu exista". Similar, psihopatul, ca orice predator, indiferent daca are puseuri criminale, le da curs sau nu, isi atrage victima, o ademeneste incercand sa o faca sa creada in inofensivitatea lui ("Priveste-

ma, nu sunt decat un amarat de contabil. Intelligent, e drept, care pune intrebari si care te priveste in ochi mai insistent decat ti-ai fi putut inchipui, care te studiaza atunci cand nu este constienta de nimic in jurul tau").

Ceea ce barbatul de 39 de ani a desenat ca fiind "portretul sau", nu este de fapt decat iluzia pe care o vinde celorlalti, o iluzie a unui model de normalitate ce se incadreaza perfect in media statistica, care nu se abate prea mult de la tipar, si care, tocmai datorita rigiditatii si caracterului ei static, cu frica miscarii ce ar putea dezvalui prea mult, starneste curiozitatea pentru a afla ce scrie "pe spatele tricoului".

Sa ne uitam, atunci pe spatele portretului, si sa vedem ce surpriza ne rezerva personalitatea terifianta dar si fascinanta a psihopatului.

Surpriza este pe masura. Daca in cazul primei lucrari avem de a face cu o imagine distorsionata prin prisma minciunii pe care psihopatul o vinde celor din jur, in cel de-al doilea caz descoperim imaginea distorsionata provocata de minciunea pe care psihopatul si-o vinde lui insusi. Al doilea desen este intitulat "Victima", si este realizat de un barbat de 29 de ani, cu psihopatie impulsiva, considerat ca fiind foarte agresiv. Mecanismul proiectiei, natura patologicului si tendinta individului de a se nega, respinge pe sine si de a-si gasi reflectia in ceilalti, ne surprind din nou si ne suscita interesul. Imaginea terifianta, distrusa, descompusa si faramitata a "victimei" este ceea ce gasim in interiorul psihopatului. De asemenea, ne este dezvaluit un alt adevar uman, acela ca agresorul, a fost si este in continuare, o victima. Se cunoaste faptul ca personalitatile criminale psihopate au in istoricul lor engramate episoade violente, de abuzuri fizice, sexuale, si psihologice. Aceste abuzuri sunt inregistrate in memoria sufleteasca asemeni unor cicatrici adanci, realizate de cutitul rece in scoarta unui copac. Referindu-se la experienta dramatica de a pierde un sot, un partener, Rose Kennedy spune: "It has been said that time heals all wounds. I do not agree. The wounds remain. In time, the mind, protecting its sanity, covers them with scar tissue, and the pain lessens, but it is never gone" (*Se spune ca timpul vindeca toate ranile. Nu sunt de acord cu acest lucru. Ranile raman. In timp, insa, mintea, incercand sa protejeze-si protejeze integritatea, le panseaza astfel incat durerea se diminueaza, dar ranile sunt in continuare acolo*). Similar, si psihopatii au dezvoltat de-a lungul timpului propriile mecanisme de coping in fata traumelor. Unul dintre mecanismele de aparare este

negarea. A-i vedea pe ceilalti ca pe niste victime, presupune a nega propria conditie de victima. Un altul este proiectia. Refuzand sa confrunte personalitatea si imaginea directa a agresorului, psihopatul ataseaza aceste etichete celor din jur, iar exercitarea fortei si puterii asupra victimelor pe care si le alege este o modalitate de a-si demonstra siesi ca este capabil sa infrunte fantomele trecutului sau.

Astfel, privind pictura intitulata "Victima", luam cunostinta cu structura intima a psihopatului: un trup deformat ce exprima gandurile, ideile, trairile deformate, un trup abuzat ce releva o minte si un suflet abuzat, o vulnerabilitate extrema, exprimata prin aparenta transparenta a pielii ce releva plamanii ca sursa a suflului vital, sau, in cazul lor, a suflului "agresivitatii" (este interesant dar nu si intamplator faptul ca acest psihopat a ales tocmai aceste organe pentru a le prezenta privitorului ca fiind vulnerabile. Sa ne gandim ce se intampla atunci cand suntem rapusi de un acces de furie, cand ura, tensiunea, impulsul ne sugruma, cand asteptarea, vanatoarea in sine si emotia actului savarsit se insinueaza in suflet? Pulsul se accelereaza, iar plamanii incep sa lucreze la capacitate maxima. Simtim ca nu avem destul de mult aer, precum un astmatic, care are ca trasatura definitorie temperamentul impulsiv-coleric, si atunci fortam plamanii sa se umfe precum velele unei corabii care supravietuieste pe o mare involburata, in plina furtuna). Gura insangerata, dintii ca niste zabrele ale unei inchisori ce tainuieste trauma, secretul, durerea (o gura ferecata in spatele unor gratii), ochii inspaimantati, intregul cap deformat sub forta loviturilor, a agresiunilor si a suferintei, sprancenele unite, negre si stufoase, potrivite pentru a ascunde privirea, care in traditia chineza de citire a caracterului pe chipul omului indica informatii cu privire la latura sa emotionala, si care in acest caz releva omul necontrolat, impulsiv, instabil si vulcanic, rigid, lipsit de empatie, toate acestea infatiseaza hidosul, macabrul, socantul patologic, socanta distorsiune a realitatii despre sine, umitoarea rupere a contactului cu propria personalitate.

Comparativ cu primul desen, al doilea ne da senzatia ca am privi pe gaura cheii, si am descoperi cele mai intime ritualuri, am dezgoli cele mai aprige secrete despre sine. Un agresor care agreseaza astfel incat sa nu mai fie victima... O victima ce doreste sa se comporte ca propriul agresor pentru a-i lua puterea (asemeni ritualurilor vanatoaresti, cand vanatorul isi insuseste o parte din prada si o investeste cu rol de talisman). Este fascinant

cum un individ in esenta slab, bolnav, schingiuit, faramitat in interior este capabil sa induca teroare, sa insele, sa ademeneasca, si sa distruga trupuri si suflete. Care este sursa fortei acestui individ? Care este sursa veninului din care se infrupta si care ii da putere? Am incercat sa raspundem la aceste intrebari in cadrul capitolului dedicat tipologiei crimei si a psihopatilor.

Iata, deci, in final, cele doua laturi opuse, aparent neconcordante ale personalitatii psihopate, puse fata in fata. Asemeni unei carti cu doua coperti, fiecare cu o ilustratie diferita, psihopatul este un veritabil "Dr. Jekyll and Mr. Hyde". Pericolul poate veni in multe forme. Uneori se dezvaluie in forma lui brutala, neslefuita, alteori se deghizeaza cu atata maiestrie.

Nimic, insa, nu este mai socant decat sa admiram expresia artistica, atat de dihotonica, a acestor doua laturi ale psihopatiei. Asa cum se spune, "o imagine face cat o mie de cuvinte". Prin intermediul produsul artistic, avem acces nemijlocit la mecanismele interioare ale unei persoane. Actul artistic are extraordinara capacitate de a "ne fura", de a ne determina sa escaldam cenzura. Ne poarta, asemeni unei calatorii, uneori chiar in centrul punctului nevralgic ce constituie suferinta, dorinta, fantezia, speranta noastra. Arta este o forma de catharsis, de sublimare, atat in cazul persoanelor normale cat si in cazul celor cu tulburari. De asemenea, este un limbaj de comunicare, aproape universal, prin simbolurile si tematicile ancestrale pe care le contine si prin caracteristici obiective prin care se exprima. Pictura si desenul, sau scrisul, ca parte a programului art-terapeutic, au fost folosite ca liant intre lumea misterioasa a bolnavului mintal, rupt de tot ce este in jurul lui, si lumea coerenta a celui in deplinatatea facultatilor sale mintale. De fapt, asa cum afirma Constantin Enachescu in lucrarea "Arta si Nebunie. Universul plastic al irationalului", nebunia este foarte greu de definit, daca avem dorinta de a fi cat mai exacti si completi. Ceea ce a facut ca ea sa reprezinte un obiect de studiu atat de fascinant, atat pentru specialisti cat si pentru profani, este faptul ca, desi ne simtim securizati in preajma normalitatii statistice, normalitatea individuala este cu mult mai interesanta. Nebunia, care stare "altfel" a persoanei, o stare organizata dupa propriile legi, cu o ordine proprie, si un sens profund personal. Din acest motiv se considera in gluma ca pentru a intelege

nebunia, trebuie sa ne acceptam in egala masura propria nebunie. Nu putem explora in ceilalti ceea ce ne este frica sa descoperim in noi insine. In caz contrat, picam in capcana tanarului de 29 de ani, care, pictand "Victima" sa, s-a pictat, de fapt, pe sine!